

ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ*

Αρβανιτίδης Π.^{1,2}, Παυλέας Σ.¹, Πετράκος Γ.¹

¹ Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

² Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών

Περίληψη

Τα τελευταία χρόνια ένας μεγάλος αριθμός μελετών έχει ασχοληθεί με το ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης. Ωστόσο υπάρχουν πολλά ερωτηματικά και διαφωνίες μεταξύ των ερευνητών σχετικά με τους μηχανισμούς της ανάπτυξης αλλά και με το ποιοι είναι αυτοί οι παράγοντες που καθορίζουν την ανάπτυξη σε ένα τόπο. Η συγκεκριμένη εργασία χρησιμοποιεί πρωτογενή στοιχεία από μια διεθνή δημοσκόπηση που έγινε με ερωτηματολόγιο, για να διερευνήσει τις απόψεις των 'ειδικών' (ακαδημαϊκών, περιφερειολόγων, στελεχών πολυεθνικών επιχειρήσεων και φορέων άσκησης πολιτικής) σχετικά με τις δυναμικές και τους παράγοντες που επιδρούν στην οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής. Έτσι εξετάζονται μια σειρά από ερωτήματα που αφορούν την οικονομική δυναμικότητα των διάφορων περιοχών του πλανήτη, τους παράγοντες που προάγουν την οικονομική ανάπτυξη σε παγκόσμιο επίπεδο και την ικανότητα των διαφόρων θεωρητικών πλαισίων και μεθοδολογιών να εξηγήσουν τον συγκεκριμένο δυναμισμό και να αναλύσουν την ανάπτυξη. Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας συμβάλλουν στην αποτίμηση της υπάρχουσας γνώσης, στον εντοπισμό γνωστικών κενών και παρανοήσεων και έτσι στην υπόδειξη κατευθύνσεων για περαιτέρω έρευνα πάνω στα ζητήματα της οικονομικής ανάπτυξης.

* Η παρούσα έρευνα αντλεί στοιχεία από το ερευνητικό πρόγραμμα DynReg 'Dynamic Regions in a Knowledge - Driven Global Economy: Lessons and Policy Implications for the E.U.', το οποίο χρηματοδοτείται από το 6ο Κοινωνικό Πλαίσιο.

THE GEOGRAPHY OF ECONOMIC DEVELOPMENT*

Arvanitidis P.^{1,2}, Pavleas S.¹, Petrakos G.¹

¹ University of Thessaly, Department of Planning and Regional Development

² University of Thessaly, Department of Economics

Abstract

Over the last two decades a wide range of studies has investigated the factors underlying economic growth. Using differing conceptual and methodological viewpoints, these studies have placed emphasis on a different set of explanatory parameters and offered various insights to the sources of economic growth. This paper draws on a questionnaire survey addressed to various experts (academics, regional scientists, policy makers and business people), to explore their views on a number of issues underlying economic development. **Specific questions raised include an evaluation of the world's most dynamic areas (in the near future), the factors that advance economic growth, the significance attached to a number of elements in terms of their influence to economic performance and an evaluation of the ability of each theoretical background and methodological technique to explain economic dynamism and to study growth.** The results of this research enable to assess our current knowledgebase, to identify misconceptions and knowledge gaps and to indicate directions for further research on the issue.

Λέξεις κλειδιά: οικονομική μεγέθυνση, ανάπτυξη, οικονομικός δυναμισμός, δημοσκόπηση.

Key words: economic development, growth, dynamism, determinants, survey.

* Η παρούσα έρευνα αντλεί στοιχεία από το ερευνητικό πρόγραμμα DynReg 'Dynamic Regions in a Knowledge - Driven Global Economy: Lessons and Policy Implications for the E.U.', το οποίο χρηματοδοτείται από το 6ο Κοινοτικό Πλαίσιο.

1. Εισαγωγή

Από τα τέλη της δεκαετίας του 50 και μετά ένας μεγάλος αριθμός μελετών έχει ασχοληθεί με το ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης. Ωστόσο ακόμα και σήμερα υπάρχουν πολλά ερωτηματικά και διαφωνίες μεταξύ των επιστημόνων σχετικά με τους μηχανισμούς της ανάπτυξης αλλά και με το ποιοι παράγοντες είναι αυτοί που καθορίζουν την ανάπτυξη σε ένα τόπο. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι αν και έχουν περάσει περισσότερο από 50 χρόνια επιστημονικής έρευνας στο αντικείμενο δεν υπάρχει ένα κοινά αποδεκτό θεωρητικό πλαίσιο που να εξηγεί τους μηχανισμούς και διαδικασίες της ανάπτυξης στο σύνολό τους (Artelaris et al., 2007).

Ωστόσο, παρά την απουσία ενός ενιαίου θεωρητικού πλαισίου, υπάρχουν αρκετές σημαντικές θεωρίες οι οποίες εξηγούν το ρόλο που διάφοροι οικονομικοί και μη παράγοντες παίζουν ως προς το ζήτημα της οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης. Για παράδειγμα, η νεοκλασική θεωρία επισημαίνει τη σημασία των επενδύσεων, ενώ η θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης υπογραμμίζει το ρόλο του ανθρώπινου κεφαλαίου και της δυνατότητας για καινοτομία. Παράλληλα, άλλες προσεγγίσεις δίνουν έμφαση σε μη οικονομικούς (τουλάχιστον με τη συμβατική έννοια), παράγοντες που φαίνεται να επηρεάζουν την ανάπτυξη μιας περιοχής. Τέτοιοι παράγοντες αφορούν στο θεσμικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, τη γεωγραφία και το δημογραφικό προφίλ μιας περιοχής.

Παράλληλα με την ανάπτυξη διάφορων θεωριών, στη βιβλιογραφία συναντά κανείς έναν τεράστιο όγκο εμπειρικών ερευνών. Στην πλειονότητα τους αυτές τις εργασίες δεν διέπονται από ένα και μοναδικό θεωρητικό πλαίσιο αλλά αντλούν έμπνευση από διάφορες θεωρίες και χρησιμοποιούν πολλαπλά μεθοδολογικά εργαλεία. Βέβαια αυτό δε σημαίνει ότι καταλήγουν απαραίτητα και σε κοινά συμπεράσματα. Έτσι, τα ευρήματα των μελετών αυτών είναι πολλές φορές αντιφατικά και εμποδίζουν την ανάδειξη ασφαλών συμπερασμάτων.

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η παρούσα εργασία χρησιμοποιεί πρωτογενή στοιχεία από μια διεθνή δημοσκόπηση που έγινε με τη μέθοδο του ερωτηματολογίου, για να διερευνήσει ποιες είναι οι απόψεις και θέσεις των 'ειδικών' (ακαδημαϊκών, περιφερειολόγων, επενδυτών και φορέων άσκησης πολιτικής) σε ζητήματα οικονομικής ανάπτυξης και δυναμισμού μιας περιοχής. Πιο συγκεκριμένα, οι στόχοι της εργασίας είναι:

- 1) να προσδιορίσει ποιες είναι οι οικονομικά δυναμικές περιοχές στον πλανήτη,
- 2) να προσδιορίσει τους βασικούς παράγοντες ανάπτυξης και να εξετάσει τη σχετική σημαντικότητά τους,
- 3) να εκτιμήσει την ερμηνευτική αξία των κυριότερων θεωριών και την αναλυτική δύναμη των μεθοδολογιών τους.

Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας αναμένεται να συμβάλλουν στην αποτίμηση της υπάρχουσας γνώσης μας, στον εντοπισμό γνωστικών κενών και παρανοήσεων και τέλος στην υπόδειξη κατευθύνσεων για περαιτέρω έρευνα πάνω στο ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης.

Η δομή της εργασίας έχει ως εξής. Οι επόμενες δυο ενότητες συζητούν επιγραμματικά τις βασικές οικονομικές θεωρίες ανάπτυξης και τους παράγοντες που η βιβλιογραφία προσδιορίζει ως σημαντικούς για την ανάπτυξη μιας περιοχής. Στην τρίτη ενότητα της εργασίας γίνεται μια σύντομη περιγραφή της μεθοδολογίας που ακολούθησε η έρευνα. Η ενότητα που ακολουθεί περιγράφει τα ευρήματα της έρευνας και απαντά στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν πιο πάνω, ενώ η τελευταία ενότητα ολοκληρώνει την εργασία παραθέτοντας τα βασικά συμπεράσματα.

2. Βασικές θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης

Το σημείο εκκίνησης των συμβατικών θεωριών οικονομικής μεγέθυνσης αποτελεί το νεοκλασικό μοντέλο του Solow (1956) που στηρίζεται σε μια σειρά υποθέσεις: σταθερές αποδόσεις κλίμακας, φθίνουσα οριακή παραγωγικότητα του κεφαλαίου, εξωγενώς προσδιοριζόμενη τεχνολογική πρόοδος, και υποκατάσταση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Το μοντέλο αυτό υπογραμμίζει τη σημασία των αποταμιεύσεων και των επενδύσεων ως τους πιο σημαντικούς παράγοντες για βραχυπρόθεσμη οικονομική μεγέθυνση. Η τεχνολογική πρόοδος, αν και σημαντική μακροπρόθεσμα θεωρείται ως εξωγενής στο οικονομικό σύστημα και έτσι δεν εξετάζεται.

Ο ρόλος της τεχνολογικής προόδου ως βασικός συντελεστής μακροχρόνιας οικονομικής μεγέθυνσης έχει εξετασθεί από κάποιες πιο σύγχρονες μελέτες οι οποίες υποθέτουν σταθερές και αυξανόμενες αποδόσεις κλίμακας. Αυτές οι θεωρίες, που είναι γνωστές ως θεωρίες ενδογενούς μεγέθυνσης, θεωρούν ότι η συσσώρευση κάποιων χαρακτηριστικών μπορούν να επιφέρουν αυτοτροφοδοτούμενη οικονομική μεγέθυνση. Έρευνα μέσα σε αυτό το πλαίσιο, που ουσιαστικά ξεκινά μετά τη δημοσίευση των εργασιών των Romer (1986) και Lucas (1988), αναδεικνύει τρεις βασικές πηγές μεγέθυνσης: νέα γνώση (Romer, 1990; Grossman and Helpman 1991), καινοτομία (Aghion and Howitt, 1992) και δημόσιες υποδομές (Barro, 1990), οι οποίες είναι δυνατόν να αναπτυχθούν μέσω κατάλληλων πολιτικών.

Μια άλλη σημαντική θεωρία ανάπτυξης είναι η θεωρία της σωρευτικής αιτιότητας του Myrdal (1957). Ο Myrdal υποστηρίζει ότι η μεγέθυνση τείνει να συσσωρεύεται στις περιοχές που στο παρελθόν επέδειξαν κάποιο φυσικό ή επίκτητο πλεονέκτημα, εξ αιτίας των οικονομικών συγκέντρωσης και του επιλεκτικού χαρακτήρα των διαπεριφερειακών ροών κεφαλαίου, εργασίας, αγαθών και υπηρεσιών. Έτσι, η ανεμπόδιστη λειτουργία των δυνάμεων της αγοράς θα οδηγήσει σε οικονομικές ανισότητες και απόκλιση μεταξύ των περιφερειών.

Παρόμοια με τη θεωρία σωρευτικής αιτιότητας, η Νέα Οικονομική Γεωγραφία (NOG) ισχυρίζεται ότι η οικονομική μεγέθυνση είναι μια ανισόρροπη διαδικασία που ευνοεί τις αρχικά αναπτυγμένες οικονομίες (Krugman, 1991; Fujita et al., 1999). Ωστόσο σε αντίθεση με την προηγούμενη προσέγγιση, η NOG αναπτύσσει ένα φορμαλιστικό ερμηνευτικό σύστημα το οποίο δίνει έμφαση στις συνδυασμένες επιδράσεις αυξανόμενων αποδόσεων κλίμακας, ατελούς ανταγωνισμού και μη-μηδενικά μεταφορικά κόστη. Κεντρικό στοιχείο της θεωρίας αυτής είναι ότι οι οικονομικές δραστηριότητες τείνουν να συγκεντρώνονται στο χώρο σε μια αυτοτροφοδοτούμενη διαδικασία. Η χωρική κατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων εξηγείται βάσει οικονομιών και αντι-οικονομιών χωρικής συγκέντρωσης. Οι πρώτες αφορούν σχέσεις μεταξύ επιχειρήσεων, θετικές εξωτερικότητες (externalities) και οικονομίες κλίμακας, ενώ οι δεύτερες αναφέρονται σε αρνητικές εξωτερικότητες, μεταφορικά κόστη και αυξημένο ανταγωνισμό.

Τέλος, κάποιες λιγότερο συμβατικές προσεγγίσεις δίνουν έμφαση στο ρόλο που άλλοι, μη-οικονομικοί (με τη συμβατική έννοια) παράγοντες παίζουν ως προς την οικονομική επίδοση. Πιο συγκεκριμένα, τα νέα θεσμικά οικονομικά τονίζουν τη σημασία των τυπικών θεσμών και των περιουσιακών δικαιωμάτων (Matthews, 1986; North, 1990; Jutting, 2003), τα γνήσια (original) θεσμικά οικονομικά και η οικονομική κοινωνιολογία υπογραμμίζουν τη σπουδαιότητα των κοινωνικο-πολιτισμικών παραγόντων (Granovetter, 1985; Knack and Keefer, 1997), ενώ η πολιτική επιστήμη (με κάποιες ομάδες θεσμικών οικονομολόγων) δίνει βάρος σε πολιτικούς παράγοντες και θεσμούς (Lipset, 1959; Brunetti, 1997).

3. Παράγοντες οικονομικής ανάπτυξης

Όπως ειπώθηκε, ένας μεγάλος αριθμός ερευνών έχει μελετήσει τους παράγοντες που επηρεάζουν την οικονομική επίδοση και ανάπτυξη. Οι επενδύσεις αποτελούν το πιο βασικό παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης όπως υποστηρίζουν από κοινού η νεοκλασική θεωρία και η θεωρία ενδογενούς μεγέθυνσης. Αν και ένας τεράστιος όγκος μελετών έχει εξετάσει τη σχέση μεταξύ επενδύσεων και οικονομικής επίδοσης (π.χ. Kormendi and Meguire, 1985; De Long and Summers, 1991; Levine and Renelt, 1992; Mankiw, 1992; Auerbach et al., 1994; Barro and

Sala-i-Martin, 1995; Sala-i-Martin, 1997; Easterly, 1997; Bond et al., 2001; Podrecca and Carmeci, 2001) τα ευρήματα δεν συμφωνούν και τα συμπεράσματα δεν είναι τελειωτικά (Artelaris et al., 2007).

Το ανθρώπινο κεφάλαιο αποτελεί τη βασικότερη αιτία μεγέθυνσης στα διάφορα μοντέλα ενδογενούς μεγέθυνσης, καθώς και ένα από τους συντελεστές κλειδιά στην νεοκλασική οικονομική θεωρία. Καθώς ο όρος αναφέρεται στην απόκτηση δεξιοτήτων και τεχνογνωσίας μέσω εκπαίδευσης, οι περισσότερες μελέτες μετρούν το ανθρώπινο κεφάλαιο με μεταβλητές που αναφέρονται στην εκπαίδευση (π.χ. χρόνια σχολικής εκπαίδευσης, κτλ.) και αποδεικνύουν ότι η εκπαίδευση είναι κλειδί για την οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη (βλέπε π.χ. Barro, 1991; Mankiw et al., 1992; Barro and Sala-i-Martin, 1995; Brunetti et al., 1998; Hanushek and Kimko, 2000). Ωστόσο, υπάρχουν και άλλοι οι οποίοι αμφισβητούν τα ευρήματα αυτά (π.χ. Levine and Renelt, 1992; Benhabib and Spiegel, 1994; Topel, 1999; Krueger and Lindahl, 2001; Pritchett, 2001).

Η καινοτομία και οι δραστηριότητες Έρευνας και Ανάπτυξης (R&D) αυξάνουν την παραγωγικότητα, συμβάλουν στη δημιουργία καλύτερων προϊόντων και παραγωγικών διαδικασιών και παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη. Ο ρόλος τους έχει υπογραμμισθεί από τις θεωρίες ενδογενούς μεγέθυνσης και η ισχυρή συσχέτιση μεταξύ καινοτομίας/ R&D και οικονομικής επίδοσης έχει εμπειρικά επιβεβαιωθεί από αρκετές μελέτες (π.χ. Fagerberg, 1987; Lichtenberg, 1992; Ulku, 2004).

Άλλοι παράγοντες που η βιβλιογραφία μελετά ως προς τη σχέση τους με την ανάπτυξη είναι οι αναπτυξιακές πολιτικές και μακρο-οικονομικές συνθήκες (βλέπε Kormendi and Meguire, 1985; Grierand and Tullock, 1989; Barro, 1991, 1997; Fischer, 1993; Easterly and Rebelo, 1993; Barro and Sala-i-Martin, 1995). Οι αναπτυξιακές πολιτικές επηρεάζουν διάφορες πλευρές της οικονομίας μέσω των επενδύσεων που προωθούν σε ανθρώπινο κεφάλαιο και υποδομές, όσο και σε βελτιώσεις στο θεσμικό και νομικό πλαίσιο. Ωστόσο δεν φαίνεται να υπάρχει συμφωνία σχετικά με το ποιες πολιτικές είναι αυτές που προάγουν την οικονομική ανάπτυξη. Οι ευνοϊκές μακρο-οικονομικές συνθήκες από την άλλη, είναι αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη για οικονομική ανάπτυξη (Fischer, 1993). Γενικά μπορούμε να πούμε ότι ένα σταθερό μακροοικονομικό περιβάλλον προάγει την οικονομική μεγέθυνση (γιατί μειώνει την αβεβαιότητα και προάγει τις επενδύσεις), ενώ η μακροοικονομική αστάθεια έχει αρνητικό αντίκτυπο.

Η σχέση της οικονομικής μεγέθυνσης με τον βαθμό που μια οικονομία είναι ανοιχτή έχει εκτεταμένα συζητηθεί στη βιβλιογραφία. Κάποιες έρευνες υποστηρίζουν ότι οι ανοιχτές οικονομίες είναι δεκτικές στην εισροή κεφαλαίου και αναπτύσσονται ταχύτερα (Dollar, 1992; Sachs and Warner, 1995; Edwards, 1998; Dollar and Kraay, 2000), ενώ υπάρχουν άλλες που αμφισβητούν τα ευρήματα αυτά (Levine and Renelt, 1992; Rodriguez and Rodrik, 1999; Vamvakidis, 2002).

Οι άμεσες ξένες επενδύσεις (FDI) παίζουν σημαντικό ρόλο στην διεθνοποίηση της οικονομίας και αποτελούν σημαντική πηγή οικονομικής ανάπτυξης. Αυτό είναι το συμπέρασμα που καταλήγουν οι περισσότερες μελέτες (π.χ. Borensztein et al., 1998; Hermes and Lensink, 2000; Lensink and Morrissey, 2006).

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας οικονομικής μεγέθυνσης είναι το θεσμικό πλαίσιο (Lewis, 1955; Ayres, 1962; Knack and Keefer, 1995; Mauro, 1995; Hall and Jones, 1999; Rodrik, 1999; Acemoglu et al., 2002). Ο Rodrik (2000) υπογραμμίζει 5 βασικούς θεσμούς (περιουσιακά δικαιώματα, θεσμοί μακροοικονομικής σταθερότητας, θεσμοί κοινωνικής ασφάλειας και θεσμοί διαχείρισης κρίσεων), οι οποίοι επηρεάζουν σημαντικά όχι μόνο την οικονομική επίδοση αλλά και άλλους παράγοντες ανάπτυξης όπως το ανθρώπινο κεφάλαιο, τις επενδύσεις, και την τεχνολογία. Σε αυτή τη βάση ο Easterly (2001) υποστηρίζει ότι χωρίς ένα σταθερό και φερέγγυο θεσμικό πλαίσιο κανένας από τους παραδοσιακούς παράγοντες δεν θα μπορούσε να επηρεάσει την οικονομία.

Η ανάλυση της σχέσης μεταξύ πολιτικών παραγόντων και οικονομικής επίδοσης έχει ξεκινήσει με τον Lipset (1959) ενώ πιο πρόσφατα μια σειρά νεότερων ερευνητών (Kormendi

and Meguire, 1985; Scully, 1988; Grier and Tullock, 1989; Lensink et al., 1999; Lensink 2001) καθιστούν ξεκάθαρο ότι το πολιτικό περιβάλλον παίζει έναν πολύ σημαντικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη. Στην πιο απλή περίπτωση, η πολιτική αστάθεια αυξάνει των αβεβαιότητα, αποθαρρύνει τις επενδύσεις και εμποδίζει την οικονομική ανάπτυξη. Άλλοι πολιτικοί παράγοντες που επιδρούν στην ανάπτυξη είναι η δημοκρατία (Alesina et al., 1994), η πολιτική αστάθεια, η πολιτική βία, κ.α. (Brunetti, 1997)

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τη σχέση μεταξύ κοινωνικο-πολιτισμικών παραγόντων και ανάπτυξης (βλέπε π.χ. Granato et al., 1996; Huntington, 1996; Temple and Johnson, 1998; Landes, 2000; Inglehart and Baker, 2000; Zak and Knack, 2001; Barro and McCleary, 2003). Ένα από τα πιο ζητημένα τέτοια χαρακτηριστικά είναι η εμπιστοσύνη (trust). Οι οικονομίες που την έχουν αναμένεται να παρουσιάζουν περισσότερη καινοτομία, καλύτερο ανθρώπινο κεφάλαιο, και έτσι να επιδεικνύουν υψηλότερη ανάπτυξη (Knack and Keefer, 1997). Πέραν της εμπιστοσύνης, κάποιοι άλλοι κοινωνικο-πολιτισμικοί παράγοντες που έχει ερευνηθεί η βιβλιογραφία είναι η φυλετική ποικιλία, ο κοινωνικός ή κατακερματισμός, η γλώσσα, η θρησκεία, τα πιστεύω, η νοοτροπία, κτλ. αλλά δεν έχει βρεθεί ισχυρή συσχέτιση αυτών και οικονομικής επίδοσης.

Ο σημαντικός ρόλος της γεωγραφίας στην οικονομική ανάπτυξη είναι κάτι που χωρά λίγη αμφισβήτηση. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια οι μελετητές έχουν δείξει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην ανάλυση αυτών των παραγόντων (Gallup et al., 1999). Πολλές μεταβλητές έχουν χρησιμοποιηθεί ως υποκατάστατα (proxies) για τη γεωγραφία όπως γεωγραφικό πλάτος, ποσοστό γης σε απόσταση 100χλμ από τη θάλασσα, θερμοκρασία, βροχόπτωση, κ.α. (Hall and Jones, 1999; Rodrik et al., 2002; Easterly and Levine, 2003). Ένας σημαντικό αριθμός εμπειρικών μελετών (Sachs and Warner, 1997; Bloom and Sachs, 1998; Masters and McMillan, 2001; Armstrong and Read, 2004) πιστοποιούν ότι οι φυσικοί πόροι, το κλίμα, η τοπογραφία, κ.α. επηρεάζουν την (αγροτική) παραγωγικότητα, την οικονομική δομή, τα μεταφορικά κόστη, και συνεπώς την οικονομική επίδοση μιας περιοχής. Ωστόσο υπάρχουν άλλοι (π.χ. Rodrik et al., 2002; Easterly and Levine, 2003) οι οποίοι δεν βρίσκουν καμία συστηματική επιρροή της γεωγραφίας στην μεγέθυνση όταν αφαιρεθεί η επίδραση των θεσμών.

Η σχέση μεταξύ δημογραφίας και οικονομικής επίδοσης έχει επίσης τραβήξει το ενδιαφέρον των ερευνητών τα τελευταία χρόνια, ωστόσο λίγα δημογραφικά χαρακτηριστικά έχουν ερευνηθεί. Από αυτά, η πληθυσμιακή αύξηση/μείωση, η πληθυσμιακή πυκνότητα, η μετανάστευση και η ηλικία του πληθυσμού φαίνεται να παίζουν σημαντικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη (Kormendi and Meguire, 1985; Brander and Dowrick, 1994; Dowrick, 1994; Kelley and Schmidt, 1995; Barro, 1997; Bloom and Williamson, 1998; Kelley and Schmidt, 2000; Kalemli-Ozcan, 2002). Η πληθυσμιακή μεγέθυνση για παράδειγμα, μπορεί να έχει αρνητική επίδραση στην οικονομική επίδοση γιατί επηρεάζει το βαθμό εξάρτησης, τις επενδύσεις, τις αποταμιεύσεις και την ποιότητα του ανθρώπινου κεφαλαίου. Γενικά μπορούμε να πούμε ότι η βιβλιογραφία δεν καταλήγει σε οριστικές αποφάσεις σχετικά με την επιρροή των δημογραφικών παραγόντων στην οικονομία., ενώ υπάρχουν και κάποιοι που δηλώνουν ότι δεν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των (π.χ. Grier and Tullock, 1989; Pritchett, 2001).

3. Σχεδιασμός και χαρακτηριστικά έρευνας

Η παρούσα έρευνα αντλεί στοιχεία από μια δημοσκόπηση που έγινε στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος DynReg. Το εργαλείο της έρευνας είναι ένα ερωτηματολόγιο το οποίο απευθύνθηκε σε 'ειδικούς' επί των θεμάτων ανάπτυξης. Ο σχεδιασμός του ερωτηματολογίου έγινε από το Εργαστήριο Περιφερειακών Οικονομικών Αναλύσεων και Προβλέψεων του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Μετά τον αρχικό σχεδιασμό, το ερωτηματολόγιο δοκιμάστηκε πιλοτικά στο Βόλο επιτρέποντας τη βελτίωση της δομής του. Το τελικό ερωτηματολόγιο αποτελείται από 5 μέρη. Το πρώτο παρέχει οδηγίες συμπλήρωσης και ορισμούς. Το δεύτερο ζητά να προσδιορισθούν οι 5 πιο δυναμικές οικονομικά περιοχές του πλανήτη στην επόμενη 15-ετία (από μια λίστα με 20 ευρείες περιοχές). Το τρίτο εκτιμά ποιοι παράγοντες θεωρούνται σημαντικοί

ως προς τον οικονομικό δυναμισμό χρησιμοποιώντας ερωτήσεις τύπου Likert. Ιδιαίτερης σημασίας εδώ είναι η τελευταία από τις 4 ερωτήσεις, η οποία ερευνά ποιος συνδυασμός αντίθετων χαρακτηριστικών προάγει τον οικονομικό δυναμισμό. Το τέταρτο μέρος του ερωτηματολογίου αποτιμά την ερμηνευτική δύναμη των θεωριών και την αναλυτική ικανότητα των ερευνητικών μεθόδων να μελετήσουν την ανάπτυξη σε οποιαδήποτε χωρική κλίμακα. Τέλος, το πέμπτο μέρος συλλέγει πληροφορίες για τους ερωτώμενους (ηλικία, φύλο, εκπαίδευση και χώρα κατοικίας).

Η έρευνα έλαβε χώρα το δεύτερο εξάμηνο του 2006. Ερωτηματολόγια διανεμήθηκαν από όλους τους φορείς που συμμετέχουν στο ερευνητικό πρόγραμμα¹ σε 30 'ειδικούς' στη χώρα τους: 10 ακαδημαϊκούς, 10 υψηλά ιστάμενους κρατικούς λειτουργούς που ασκούν πολιτική, και 10 ανώτατα στελέχη πολυεθνικών επιχειρήσεων. Θεωρούμε ότι, λόγω της θέσης τους, τα άτομα αυτά έχουν μια πληροφορημένη άποψη σε ζητήματα ανάπτυξης, και αντιπροσωπεύουν διάφορες τάσεις και θέσεις (ακαδημαϊκή, δημόσιος τομέας και ιδιωτικός τομέας). Επιπλέον, ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν από τους συμμετέχοντες στο 46ο Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA) το οποίο πραγματοποιήθηκε στο Βόλο στις 30 Αυγούστου ως 3 Σεπτεμβρίου 2006. Οι απαντήσεις συλλέχθηκαν, ελέγχθηκαν (τόσο από τους τοπικούς εταίρους όσο και από τους συγγραφείς), κωδικοποιήθηκαν και αναλύθηκαν χρησιμοποιώντας κυρίως περιγραφική στατιστική.

4. Ανάλυση

4.1 Ποσοστό ανταπόκρισης και σύνθεση των ερωτηθέντων

Από τα 500 περίπου που διανεμήθηκαν προέκυψαν 313 έγκυρα ερωτηματολόγια, ένα ποσοστό ανταπόκρισης της τάξης του 63%. Το δείγμα μας αποτελείται κυρίως από άνδρες (72%) επιβεβαιώνοντας το μικρό ποσοστό γυναικών που κατέχουν υψηλές διοικητικές θέσεις τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο τομέα. Ο μέσος όρος ηλικίας του δείγματος ήταν περίπου 39 χρόνια. Οι περισσότεροι από τους ερωτώμενους (37%) είναι διδάκτορες, ενώ ένα 35% έχουν μεταπτυχιακό. Το δείγμα ήταν περίπου ίσα καταμεμημένο μεταξύ ακαδημαϊκών (33%), εργαζόμενων στον ιδιωτικό τομέας (33%) και εργαζόμενων στο δημόσιο τομέα (30%) (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Χαρακτηριστικά του δείγματος.

	Μέση ηλικία (χρόνια)	39
Φύλο	Άντρες	226
	Γυναίκες	81
	δ/α	6
	Εκπαίδευση	Λιγότερο από 12 χρόνια
	Απόφοιτος β-βαθμιας	12
	Τριτοβάθμια	71
	Μεταπτυχιακό	109
	Διδακτορικό	115
	δ/α	5
Απασχόλ.	Δημόσιος τομέας	91
	Ιδιωτικός τομέας	104
	Ακαδημαϊκός	104
	δ/α	14

¹ University of Cambridge (HB), London School of Economics (HB), The Economic and Social Research Institute (Ιρλανδία), University of Bonn (Γερμανία), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (Ελλάδα), Free University Amsterdam (Ολλανδία), Free University Brussels (Βέλγιο), University of Economics and Business Administration (Αυστρία), Πανεπιστήμιο "Luigi Bocconi" (Ιταλία) και University of Ljubljana (Σλοβενία).

4.2 Περιοχές με δυναμισμό ανάπτυξης

Η μεγάλη πλειονότητα των ερωτώμενων (86%) θεωρεί πως η Κίνα είναι η δυναμικότερη οικονομικά περιοχή, ακολουθούμενη από την Ινδία (71%). Τρίτη στην κατάταξη φτάνει η περιοχή που περιλαμβάνει τα νέα μέλη της ΕΕ, όπως πιστεύει το 49% από αυτούς που ερωτήθηκαν. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η αναπτυσσόμενη Ευρωπαϊκές χώρες έρχονται έβδομες στην κατάταξη ενώ οι χώρες της Νότιας Ευρώπης (ΕΕ) βρίσκονται στην 13η θέση πάνω από τις χώρες της Κεντρικής Αμερικής. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι αφρικανικές χώρες βρίσκονται στο τέλος της κατάταξης (Πίνακας 2).

Πίνακας 2. Περιοχές με οικονομικό δυναμισμό σε διάστημα 15 έτη.

σειρά	Περιοχές	%
1	Κίνα	86,26
2	Ινδία	71,25
3	Ευρωπαϊκή Ένωση νέα κράτη μέλη	48,56
4	Νοτιοανατολική Ασία	37,06
5	Βόρεια Αμερική	36,42
6	Ρωσία	35,14
7	Δυτική Ευρώπη	31,63
8	Ανατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη	28,75
9	Νότια Αμερική	22,04
10	Ιαπωνία	15,65
11	Μέση Ανατολή	8,63
12	Κεντρική Ασία	8,31
13	Νότια Ευρωπαϊκή Ένωση	7,03
14	Κεντρική Αμερική	6,71
15	Νότια Αφρική	6,07
16	Βόρεια Αφρική	5,11
17	Ωκεανία	4,79
18	Ανατολική Αφρική	2,24
19	Δυτική Αφρική	1,28
20	Κεντρική Αφρική	0,96

4.3 Παράγοντες που προάγουν τον οικονομικό δυναμισμό

Πάνω από το 50% του δείγματος πιστεύει ότι η ποιότητα του ανθρώπινου κεφαλαίου (54% των ερωτηθέντων) και η υψηλή τεχνολογία, σε συνδυασμό με καινοτομία και έρευνα (R&D) (50% των ερωτηθέντων) είναι οι δυο πιο καθοριστικοί παράγοντες οικονομικής ανάπτυξης μιας περιοχής. Οι επόμενοι 6 παράγοντες, οι οποίοι ψηφίστηκαν από το 25% και πάνω των ερωτηθέντων, αφορούν την πολιτική σταθερότητα (41%), το πόσο 'ανοιχτή' είναι η οικονομία (39%), τη φερεγγυότητα του θεσμικού πλαισίου (δηλ. ισχυρό νομικό σύστημα, ασφαλή περιουσιακά δικαιώματα, κτλ) (37%), την ύπαρξη κατάλληλων υποδομών (33%), την ευελιξία και ικανότητα της οικονομίας να προσαρμόζεται (32%), και την εξειδίκευση της οικονομίας σε τομείς εντάσεως γνώσης και κεφαλαίου (30%). Επιπλέον, μέσα στους 10 πρώτους παράγοντες συγκαταλέγονται και η ύπαρξη ξένων επενδύσεων (FDI) (23%), και μικρός βαθμός κρατικού παρεμβατισμού (δηλ. ελεύθερη οικονομία) (22%). Ο Πίνακας 3 παρουσιάζει τα αποτελέσματα.

Πίνακας 3. Παράγοντες που προάγουν την οικονομική ανάπτυξη.

σειρά	Παράγοντες	%
1	Ποιότητα ανθρώπινου κεφαλαίου	53,67
2	Υψηλή τεχνολογία, καινοτομία και R&D	50,16
3	Σταθερό πολιτικό περιβάλλον	40,58
4	Ανοιχτή οικονομία	38,98
5	Ισχυρό θεσμικό πλαίσιο	36,74
6	Καλές υποδομές	32,91
7	Ικανότητα για προσαρμογή (ευελιξία)	31,63
8	Εξειδίκευση σε τομείς εντάσεως γνώσης και κεφαλαίου	29,71
9	Άμεσες ξένες επενδύσεις (FDI)	23,32
10	Ελεύθερη οικονομία	22,36
11	Πλούσιοι φυσικοί πόροι	22,04
12	Αποτελεσματική μακροοικονομική διαχείριση	21,73
13	Χαμηλά επίπεδα γραφειοκρατίας	18,21
14	Ευνοϊκές δημογραφικές συνθήκες	18,21
15	Ευνοϊκή γεωγραφία (θέση, κλίμα, κτλ.)	13,10
16	Ισχυροί άτυποι θεσμοί (κουλτούρα, κοινωνικές σχέσεις, νοοτροπία, θρησκεία)	12,46
17	Μεγάλα αστικά κέντρα και οικονομίες συγκέντρωσης	11,82
18	Δυνατότητα για συλλογική δράση (συμμετοχική δημοκρατία, αποκέντρωση, κτλ.)	8,31
19	Τυχαίοι παράγοντες	4,79
20	Άλλο	2,56

Είναι πιθανό, ωστόσο, η επιρροή που ασκεί κάθε ένας από τους παραπάνω παράγοντες να εξαρτάτε από το επίπεδο ανάπτυξης της περιοχής. Ζητήσαμε λοιπόν από το δείγμα να βαθμολογήσει από 1 ως 10 την επιρροή του κάθε παράγοντα τόσο σε αναπτυγμένες όσο και σε αναπτυσσόμενες περιοχές. Όσον αφορά τις αναπτυγμένες οικονομίες οι παραπάνω παράγοντες κατατάσσονται σε σειρά σημαντικότητας ως εξής (οι αριθμοί στην παρένθεση είναι η βαθμολογία τους): υψηλή τεχνολογία, καινοτομία και R&D (7,9), ποιότητα ανθρώπινου κεφαλαίου (7,8), εξειδίκευση σε τομείς εντάσεως γνώσης και κεφαλαίου (7,4), καλές υποδομές (7,1), ανοιχτή οικονομία (7,1), ισχυρό θεσμικό πλαίσιο (7,0), ικανότητα για προσαρμογή και ευελιξία (6,7), σταθερό πολιτικό περιβάλλον (6,6), ελεύθερη οικονομία (6,4), αποτελεσματική μακροοικονομική διαχείριση (6,2), χαμηλά επίπεδα γραφειοκρατίας (6,1), δυνατότητα για συλλογική δράση (5,7), ύπαρξη ισχυρών οικονομικών συγκέντρωσης (5,7), ύπαρξη ισχυρών κοινωνικών/άτυπων θεσμών (5,5), ευνοϊκές δημογραφικές συνθήκες (5,3), ύπαρξη άμεσων ξένων επενδύσεων (FDI) (5,3), πλούσιοι φυσικοί πόροι (4,1), ευνοϊκή γεωγραφία (4,0), και τυχαίοι παράγοντες (3,8) (Πίνακας 4).

Αντίστοιχα για τις αναπτυσσόμενες περιοχές οι εν λόγω παράγοντες κατατάσσονται ως εξής (Πίνακας 4): σταθερό πολιτικό περιβάλλον (7,0), σημαντικές άμεσες ξένες επενδύσεις (FDI) (6,9), ισχυρό θεσμικό πλαίσιο (6,7), πλούσιοι φυσικοί πόροι (6,5), ανοιχτή οικονομία (6,3), καλές υποδομές (6,3), ευνοϊκή γεωγραφία (6,1), αποτελεσματική μακροοικονομική διαχείριση (6,1), ικανότητα για προσαρμογή και ευελιξία (6,0), χαμηλά επίπεδα γραφειοκρατίας (6,0), ευνοϊκές δημογραφικές συνθήκες (5,9), ποιότητα ανθρώπινου κεφαλαίου (5,9), ισχυρές οικονομίες συγκέντρωσης (5,8), ισχυροί κοινωνικοί/άτυποι θεσμοί (5,6), ελεύθερη οικονομία

(5,4), υψηλή τεχνολογία, καινοτομία και R&D (5,3), δυνατότητα για συλλογική δράση (5,1), εξειδίκευση σε τομείς εντάσεως γνώσης και κεφαλαίου (4,8), και τυχαίοι παράγοντες (4,8).

Πίνακας 4. Βαθμός επιρροής κάθε παράγοντα.

Παράγοντες	Αναπτυγμένες περιοχές (α)	Αναπτυσσόμενες περιοχές (β)	Διαφορά (α)-(β)
Υψηλή τεχνολογία, καινοτομία και R&D	7,89	5,31	2,58
Ποιότητα ανθρώπινου κεφαλαίου	7,78	5,91	1,87
Εξειδίκευση σε τομείς εντάσεως γνώσης και κεφαλαίου	7,37	4,81	2,56
Καλές υποδομές	7,13	6,28	0,85
Ανοιχτή οικονομία	7,09	6,31	0,78
Ισχυρό θεσμικό πλαίσιο	6,97	6,71	0,26
Ικανότητα για προσαρμογή (ευελιξία)	6,70	5,98	0,72
Σταθερό πολιτικό περιβάλλον	6,61	7,02	-0,41
Ελεύθερη οικονομία	6,38	5,42	0,96
Αποτελεσματική μακροοικονομική διαχείριση	6,22	6,06	0,16
Χαμηλά επίπεδα γραφειοκρατίας	6,12	5,96	0,16
Μεγάλα αστικά κέντρα και οικονομίες συγκέντρωσης	5,71	5,77	-0,06
Δυνατότητα για συλλογική δράση (συμμετοχική δημοκρατία, αποκέντρωση, κτλ.)	5,71	5,12	0,59
Ισχυροί άτυποι θεσμοί (κουλτούρα, κοινωνικές σχέσεις, νοοτροπία, θρησκεία)	5,47	5,58	-0,11
Ευνοϊκές δημογραφικές συνθήκες	5,35	5,93	-0,58
Άμεσες ξένες επενδύσεις (FDI)	5,28	6,90	-1,62
Πλούσιοι φυσικοί πόροι	4,13	6,52	-2,39
Ευνοϊκή γεωγραφία (θέση, κλίμα, κτλ.)	4,00	6,07	-2,07
Τυχαίοι παράγοντες	3,80	4,75	-0,95

Είναι εμφανές από τα παραπάνω ότι διαφορετικά επηρεάζει ένας παράγοντας μια αναπτυγμένη οικονομία από ότι μια αναπτυσσόμενη. Η διαφορά στο βαθμό επιρροής κάθε παράγοντα (μεταξύ αναπτυγμένης και αναπτυσσόμενης οικονομίας) που παρουσιάζεται στην τέταρτη στήλη του Πίνακα 4 προσδιορίζει ποιοι παράγοντες θεωρούνται ιδιαίτερα σημαντικοί για κάθε συγκεκριμένο επίπεδο ανάπτυξης. Βλέπουμε λοιπόν ότι η υψηλή τεχνολογία σε συνδυασμό με καινοτομία και έρευνα, το ανθρώπινο κεφαλαίο και η εξειδίκευση της οικονομίας σε τομείς έντασης γνώσης και κεφαλαίου είναι παράγοντες που θεωρούνται ιδιαίτερα σημαντικοί στις ανεπτυγμένες περιοχές και ελάχιστα σημαντικοί στις αναπτυσσόμενες περιοχές. Οι δεύτερες θεωρείται ότι στηρίζουν την ανάπτυξή τους στις άμεσες ξένες επενδύσεις στην ύπαρξη πλούσιων φυσικών πόρων και την ευνοϊκή γεωγραφία τους, παράγοντες που θεωρούνται μικρής σπουδαιότητας για την περαιτέρω ανάπτυξη των ήδη αναπτυγμένων περιοχών.

Το ίδιο προκύπτει και από τον Πίνακα 5 ο οποίος παραθέτει τους 10 πιο σημαντικούς παράγοντες για κάθε επίπεδο ανάπτυξης. Με έντονα γράμματα παρουσιάζονται αυτοί που είναι κοινοί και στα 2 επίπεδα. Βλέπουμε λοιπόν ότι η πολιτική σταθερότητα, η θεσμική φερεγγυότητα, η αποτελεσματική μακροοικονομική διαχείριση, η ευελιξία και προσαρμοστικότητα, οι καλές υποδομές και η ανοιχτή οικονομία θεωρούνται ως βασικοί παράγοντες που προάγουν την ανάπτυξη ανεξάρτητα από το επίπεδο ανάπτυξης που βρίσκεται κάθε περιοχή. Εδώ είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι οι 3 κορυφαιοί παράγοντες ανάπτυξης για τις αναπτυγμένες χώρες δεν εμφανίζονται καν στη λίστα των 10 πιο σημαντικών παραγόντων για τις αναπτυσσόμενες περιοχές.

Πίνακας 5. Οι 10 πιο σημαντικοί παράγοντες ανάπτυξης ανά επίπεδο ανάπτυξης.

σειρά	Αναπτυγμένες περιοχές	Αναπτυσσόμενες περιοχές
1	Υψηλή τεχνολογία, καινοτομία και R&D (7,89)	Σταθερό πολιτικό περιβάλλον (7,02)
2	Ποιότητα ανθρώπινου κεφαλαίου (7,78)	Άμεσες ξένες επενδύσεις (FDI) (6,90)
3	Εξειδίκευση σε τομείς εντάσεως γνώσης και κεφαλαίου (7,37)	Ισχυρό θεσμικό πλαίσιο (6,71)
4	Καλές υποδομές (7,13)	Πλούσιοι φυσικοί πόροι (6,52)
5	Ανοιχτή οικονομία (7,09)	Ανοιχτή οικονομία (6,31)
6	Ισχυρό θεσμικό πλαίσιο (6,97)	Καλές υποδομές (6,28)
7	Ικανότητα για προσαρμογή (ευελιξία) (6,70)	Ευνοϊκή γεωγραφία (6,07)
8	Σταθερό πολιτικό περιβάλλον (6,61)	Αποτελεσματική μακροοικονομική διαχείριση (6,06)
9	Ελεύθερη οικονομία (6,38)	Ικανότητα για προσαρμογή (ευελιξία) (5,98)
10	Αποτελεσματική μακροοικονομική διαχείριση (6,22)	Χαμηλά επίπεδα γραφειοκρατίας (5,96)

4.4 Θεωρητικά πλαίσια και μεθοδολογίες διερεύνησης ανάπτυξης

Η υπο-ενότητα αυτή αποτιμά την ερμηνευτική αξία των θεωριών και την αναλυτική δύναμη των διαφόρων μεθοδολογιών όπως τα κρίνουν οι ερωτώμενοι. Τα αποτελέσματα της δημοσκοπήσης παρουσιάζονται στον Πίνακα 6 τόσο για το σύνολο των ερωτηθέντων, όσο και για κάθε ομάδα ξεχωριστά. Στο σύνολό του το δείγμα θεωρεί την ΝΟΓ ως το πιο κατάλληλο θεωρητικό πλαίσιο ερμηνείας των μηχανισμών της ανάπτυξης ακολουθούμενη από το νεοκλασικό μοντέλο, τις θεσμικές προσεγγίσεις, τη θεωρία ενδογενούς μεγέθυνσης και τέλος από τη θεωρία σωρευτικής αιτιότητας. Ωστόσο οι τρεις ομάδες ερωτηθέντων διαφωνούν μεταξύ τους ως προς την ερμηνευτική αξία των θεωριών. Οι ακαδημαϊκοί κατατάσσουν την θεωρία σωρευτικής αιτιότητας πρώτη, ακολουθούμενη από την θεωρία ενδογενούς μεγέθυνσης, τα στελέχη του ιδιωτικού τομέα εμπιστεύονται περισσότερο τις συμβατικές οικονομικές θεωρίες ιεραρχώντας πρώτη τη θεωρία ενδογενούς μεγέθυνσης και δεύτερη τη νεοκλασική προσέγγιση, ενώ αυτοί που ασκούν πολιτική υποστηρίζουν την ανωτερότητα της θεωρίας ενδογενούς μεγέθυνσης και της ΝΟΓ.

Όσον αφορά στα μεθοδολογικά πλαίσια, οι εις-βάθος μελέτη περίπτωσης (case study) φαίνεται να είναι η μέθοδος που οι ερωτώμενοι στο σύνολό τους θεωρούν ως την πιο ικανή να αναλύσει την ανάπτυξη, ακολουθούμενη από την ιστορική ανάλυση. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο φορμαλισμός και η ανάπτυξη υποδειγμάτων θεωρούνται μικρότερης αναλυτικής δύναμης ως προς τα ζητήματα ανάπτυξης.

Πίνακας 6. Θεωρητικά πλαίσια ερμηνείας της ανάπτυξης.

	Σύνολο		Ακαδημαϊκοί	Ιδιωτικός τομέας	Δημόσιος τομέας
	σειρά	1η επιλογή για	σειρά	σειρά	σειρά
Νέα Οικονομική Γεωγραφία	1	23,4 %	3	5	2
Νεοκλασικό μοντέλο	2	22,7 %	5	2	5
Θεσμικές προσεγγίσεις	3	16,1 %	4	3	3
Θεωρία ενδογενούς μεγέθυνσης	4	13,0 %	2	1	1
Θεωρία σωρευτικής αιτιότητας	5	9,6 %	1	4	4

Πίνακας 7. Μεθοδολογικά πλαίσια ανάλυσης ανάπτυξης.

	σειρά
Εις-βάθος μελέτες περίπτωσης	1
Ιστορική ανάλυση	2
Φορμαλισμός και υποδείγματα	3

5. Συμπεράσματα

Η εργασία αυτή αντλεί στοιχεία από μια διεθνή έρευνα που έγινε με ερωτηματολόγιο, για να διερευνήσει τις απόψεις των 'ειδικών' (ακαδημαϊκών, περιφερειολόγων, στελεχών πολυεθνικών επιχειρήσεων και φορέων άσκησης πολιτικής) σχετικά με τις δυναμικές και τους παράγοντες που επιδρούν στην οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής. Τα ευρήματα της έρευνας παρέχουν εμπειρική στήριξη σε τρία ερευνητικά ερωτήματα, συμβάλλοντας έτσι στην αποτίμηση της υπάρχουσας γνώσης, στον εντοπισμό γνωστικών ελλείψεων και στην υπόδειξη κατευθύνσεων για περαιτέρω έρευνα πάνω στο αντικείμενο.

Πρώτον, η έρευνα ανέδειξε μια σειρά από σημαντικούς παράγοντες που επιδρούν στην οικονομική ανάπτυξη σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτοί οι παράγοντες αντικατοπτρίζουν τις θέσεις των συμβατικών οικονομικών θεωριών ανάπτυξης ενώ παράλληλα λαμβάνουν υπόψη τους πιο σύγχρονες προσεγγίσεις, τονίζοντας τον κρίσιμο ρόλο που το θεσμικό και πολιτικό πλαίσιο παίζουν. Σε ένα δεύτερο επίπεδο η έρευνα κατέστησε φανερό ότι η επιρροή που ασκεί κάθε ένας από τους παράγοντες αυτούς εξαρτάται από το επίπεδο ανάπτυξης της περιοχής. Με άλλα λόγια, κάθε παράγοντας επηρεάζει με διαφορετική ένταση μια αναπτυσσόμενη οικονομία από ότι μια αναπτυσσόμενη. Το συμπέρασμα αυτό εγείρει προβληματισμούς σχετικά με την αποτελεσματικότητα στην εφαρμογή κάποιων πολιτικών που προτείνονται ως πανάκεια, αλλά και την επιτυχία 'μεταμόσχευσης' δομών και θεσμών από μια περιοχή σε μια άλλη χωρίς προηγούμενου ελέγχου των ιδιαιτεροτήτων και του βαθμού συνάφειάς των. Οι παράγοντες που θεωρούνται ιδιαίτερα σημαντικοί για στις αναπτυσσόμενες περιοχές είναι η υψηλή τεχνολογία σε συνδυασμό με καινοτομία και έρευνα, η εξειδίκευση σε τομείς έντασης γνώσης και κεφαλαίου και η υψηλή ποιότητα ανθρώπινου κεφαλαίου, ενώ η εισροή άμεσων ξένων επενδύσεων, η ύπαρξη πλούσιων φυσικών πόρων και η ευνοϊκή γεωγραφία θεωρούνται παράγοντες που εξυπηρετούν ιδιαίτερα τις αναπτυσσόμενες περιοχές. Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι υπάρχουν και κάποια χαρακτηριστικά που θεωρούνται ότι αποτελούν τη βάση της ανάπτυξης ανεξάρτητα από το επίπεδο στο οποίο βρίσκεται κάθε περιοχή. Αυτά σχετίζονται με το θεσμικό και πολιτικό πλαίσιο, την αποτελεσματική διαχείριση, την ευελιξία και προσαρμοστικότητα της οικονομίας αλλά και την ύπαρξη κατάλληλων υποδομών.

Δεύτερον, όσων αφορά στο ερώτημα ποιες είναι οι πιο οικονομικά δυναμικές περιοχές του πλανήτη, οι ερωτώμενοι επεσήμαναν ότι η Κίνα και Ινδία παρουσιάζουν ένα πολύ υψηλό δυναμικό ανάπτυξης, ενώ τόσο η νότια Ευρώπη (στη οποία ανήκει η χώρα μας) όσο και η Αφρική βρίσκονται στις τελευταίες θέσεις της κατάταξης. Αυτό υποδηλώνει την ανάγκη παρέμβασης και λήψης μέτρων στις περιοχές αυτές, ώστε να μπορέσουν να εκμεταλλευτούν τις δυνατότητές τους και να μπουν σε μια σταθερή πορεία οικονομικής ανάπτυξης.

Τέλος, πρέπει να επισημάνουμε ότι η ικανοποίηση των ερωτηθέντων από τα διάφορα θεωρητικά πλαίσια είναι ποικίλη και εξαρτάτε από τις ανάγκες τους και την οπτική γωνία υπό την οποία τα προσεγγίζουν. Ένα είναι σίγουρο πάντως, ότι η μεγάλη διαφοροποίηση στις θέσεις των 3 ομάδων και η αδυναμία συμφωνίας ως προς την ανωτερότητα κάποιας (ή κάποιων) θεωρητικής και αναλυτικής προσέγγισης σημαίνει ότι η πολυφωνία στο αντικείμενο θα συνεχισθεί.

Βιβλιογραφία

Acemoglu D., Johnson S. and Robinson J. (2002) "Reversal of fortune: geography and institutions in the making of the modern world income distribution" *Quarterly Journal of Economics*, 117(4), 1231-94.

Aghion P. and Howitt P. (1992) "A Model of Growth through Creative Destruction" *Econometrica*, 60(2), 323-51.

Alesina A. and Rodrik D. (1994) "Distributive politics and economic growth" *Quarterly Journal of Economics*, 109, 465-490.

Armstrong H. and Read R. (2004) "The Economic Performance of Small States and Islands: The Importance of Geography" Paper presented at Islands of the World VIII International Conference, Taiwan.

Artelaris P., Arvanitidis P. and Petrakos G. (2007) "Theoretical and methodological study on dynamic growth regions and factors explaining their growth performance" Paper presented at the 2nd Workshop of DYNREG in Athens, 9-10 March.

Auerbach A., Hassett K. and Oliner S. (1994) "Reassessing the social returns to equipment investment" *Quarterly Journal of Economics*, 109, 789-802.

Ayres C. (1962) *The theory of economic progress: A study of the Fundamental Economic Development and Cultural Change*, Schocken, New York.

Barro R. (1990) "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth" *Journal of Political Economy* 98, S103-S125.

Barro R. (1991) "Economic Growth in a Cross Section of Countries" *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-43.

Barro R. and McCleary, R. (2003) "Religion and Economic Growth" NBER Working Paper no. 9682.

Barro R. and Sala-i-Martin X. (1995) *Economic Growth*, New York, McGraw-Hill.

Benhabib J. and Spiegel M. (1994) "The Role of Human Capital in Economic Development: Evidence from Aggregate Cross-Country Data" *Journal of Monetary Economics*, 34, 143-173.

Bloom D. and Sachs J. (1998) "Geography, Demography and Economic Growth in Africa" *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, 207-295.

Bloom D. and Williamson J. (1998) "Demographic Transitions and Economic Miracles in Emerging Asia" *World Bank Economic Review*, 12, 419-56.

Borensztein E., De Gregorio J. and Lee J. (1998) "How does Foreign Direct Investment affect Economic Growth?" *Journal of International Economics*, 45, 115-135.

Brander J. and Dowrick S. (1994) "The Role of Fertility and Population in Economic Growth: Empirical Results from Aggregate Cross-National Data" *Journal of Population Economics*, 7, 1-25.

Brunetti A. (1997) "Political variables in cross-country growth analysis" *Journal of Economic Surveys*, 11(2), 163-190

Brunetti A., Kisunko G. and Weder B. (1998) "Credibility of Rules and Economic Growth: Evidence from a Worldwide Survey of the Private Sector" *The World Bank Economic Review*, 12(3), 353-84.

Dollar D. (1992) "Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976-1985" *Economic Development and Cultural Change*, 40(3), 523-44.

Dollar D. and Kraay A. (2000) *Trade, Growth and Poverty* The World Bank Development Research Group, Washington, (mimeo).

Easterly W. (2001) *The elusive quest for growth: economists' adventures and misadventures in the tropics*, Cambridge MA: MIT Press.

Easterly W. and Levine R. (1997) "Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions" *Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1203-50.

Easterly W. and Levine R. (2003) "Tropics, germs and crops: how endowments influence economic development" *Journal of Monetary Economics*, 50(1), 3-39.

Easterly W. and Rebelo S. (1993) "Fiscal policy and economic growth: an empirical investigation" *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 417-458.

Edwards S. (1998) "Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know?" *Economic Journal*, 108(447), 383-398.

Fagerberg J. (1987) "A Technology Gap Approach to Why Growth Rates Differ" *Research Policy*, 16(2-4), 87-99.

Fisher S. (1993) "The Role of Macroeconomic Factors in Growth" *Journal of Monetary Economics*, 32, 485-512.

Fujita M., Krugman P. and Venables A. (1999) *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*, MIT Press, Cambridge.

Gallup, J., Sachs, J. and Mellinger, A. (1999) "Geography and Economic Development" *International Regional Science Review*, 22(2), pp. 179-232.

Granato J. Inglehart R. and Leblang D. (1996) "The effect of cultural values on economic development: theory, hypotheses, and some empirical tests" *American Journal of Political Science*, 40(3), 607-631.

Granovetter, M. (1985) "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness" *American Journal of Sociology*, 91(3), pp. 481-510.

Grier K. and Tullock G. (1989) "An empirical analysis of cross-national economic growth, 1951-1980" *Journal of Monetary Economics*, 24(1), 259-276.

Grossman G. and Helpman E. (1991) *Innovation and Growth in the Global Economy*, MIT Press, Cambridge, Mass.

Hall R. and Jones C. (1998) "Why do Some Countries Produce so Much More Output than Others?" *The Quarterly Journal of Economics*, 114(1), 83-116.

Hanushek E. and Kimko D. (2000) "Schooling, Labor-Force Quality, and the Growth of Nations", *American Economic Review*, 90, 1184-1200.

Hermes N. and Lensink R. (2000) "Foreign direct investment, financial development and economic growth" *Journal of development studies*, 40(1), 142-163.

Huntington S. (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon and Schuster, New York.

Inglehart R. and Baker W. (2000) "Modernization, cultural change and the persistence of traditional values" *American sociological review*, 65, 19-51.

Jutting J. (2003) "Institutions and Development: A Critical Review" *OECD Development Center, Working Paper 210*.

Kaldor N. (1970) "The Case for Regional Policies" *Scottish Journal of Political Economy*, 17, 337-348.

Kalemli-Ozcan, S. (2002) "Does the Mortality Decline Promote Economic Growth?" *Journal of Economic Growth*, 7, pp. 411-439.

Kelley A. and Schmidt R. (1995) "Aggregate Population and Economic Growth Correlations: The Role of the Components of Demographic Change" *Demography*, 32, 543-55.

Knack S. and Keefer P. (1995) "Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures" *Economics and Politics*, 7(3), 207-227.

Knack S. and Keefer P. (1997) "Does social capital have an economic impact? A cross-country investigation" *Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1252-88.

Kormendi R. and Meguire P. (1985) "Macroeconomic determinants of growth: cross-country evidence" *Journal of Monetary Economics*, 16(4), 141-63.

Krueger A. and Lindhal M. (2001) "Education for Growth: Why and For Whom?" *Journal of Economic Literature*, 39(4), 1101-36.

Krugman P. (1991) "Increasing returns and economic geography" *Journal of Political Economy*, 99, 183-99.

Landes D. (2000) "Culture Makes Almost all the Difference" in Harrison E. L. and Huntington P. S. (eds.) *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*, Basic Books, New York, pp. 2-13.

Lensink R. (2001) "Financial development, uncertainty and economic growth" *De Economist*, 149(3), 299-312.

Lensink R., Bo H. and Sterken E. (1999) "Does Uncertainty Affect Economic Growth? An Empirical Analysis", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 135, 379-396.

Lensink W. and Morrissey O. (2006) "Foreign Direct Investment: Flows, Volatility and the Impact on Growth" *Review of International Economics*, 14(3), 478-493.

Levine, R. and D. Renelt (1992) "A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions" *American Economic Review*, 82(4), 942-963.

Lewis A. (1955) *The Theory of Economic Growth*, George Allen and Unwin, London.

Lichtenberg F. (1992) "R&D Investment and International Productivity Differences", NBER Working Paper, No. 4161.

Lipset S. M. (1959) "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy" *American Political Science Review*, 53(1), 69-105.

Lucas R. (1988) "On the Mechanics of Economic Development" *Journal of Monetary Economics*, 22, 3- 42.

Mankiw N., Romer D. and Weil D. (1992) "A Contribution to the Empirics of Economic Growth." *Quarterly Journal of Economics* 107(2), 407-437.

Masters W. and McMillan M. (2001) "Climate and Scale in Economic Growth" *Journal of Economic Growth*, 6, 167-186.

Matthews R. (1986) "The economics of institutions and the sources of growth" *The Economic Journal*, 96, 903-18.

Mauro P. (1995) "Corruption and growth" *Quarterly Journal of Economics*, 110(3), 681-712.

Myrdal G. (1957) *Economic theory and underdeveloped regions*, Hutchinson, London.

North D. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge.

Podrecca E. and Carmeci G. (2001), "Fixed Investment and Economic Growth: New results on Causality" *Applied Economics*, 33, 177-182.

Pritchett L. (2001) "Where has all the education gone?" *World Bank Economic Review*, 15, 367-91.

Rodriguez F. and Rodrik D. (1999) "Trade Policy and Economic Growth: a Skeptic's Guide to the Cross-national Evidence" NBER Working Paper 7081.

Rodrik D. (1999) "Where did all the growth go? External shocks, social conflict and Growth collapses" *Journal of Economic Growth*, 4(4), 385-412.

Rodrik D. (2000) "Institutions for High-quality Growth: What they are and How to Acquire them" *Studies in Comparative International Development*, 35, 3-31.

Rodrik D. Subramanian A. and Trebbi F. (2002) "Institutions rule: the primacy of institutions over geography and integration in economic development" NBER Working Paper no. 9305.

Romer P. (1986) "Increasing Returns and Long Run Growth" *Journal of Political Economy*, 94(2), 1002-1037.

Romer P. (1990), "Endogenous Technological Change" *Journal of Political Economy*, 98(5), S71-S102.

Sachs J. and Warner A. (1995) "Economic Reform and the Process of Global Integration" *Brooking Papers on Economic Activity*, 1, 1-118.

Sachs J. and Warner A. (1997) "Sources of slow growth in African economies" *Journal of African Economies*, 6(3), 335-76.

Sala-i-Martin X. (1997) "I Just Ran Two Million Regressions" *American Economic Review, Papers and Proceedings*, 87(2), 178-183.

Scully G. (1988) "The Institutional Framework and Economic Development" *Journal of Political Economy*, 96(3), 652-62.

Solow R. (1956) "A Contribution to the Theory of Economic Growth" *Quarterly Journal of Economics*, 70, 65-94.

Temple J. and Johnson P. (1998) "Social Capability and Economic Growth" *Quarterly Journal of Economics*, 113(3), 965-990.

Topel R. (1999) "Labor Markets and Economic Growth" in Ashenfelter O. and Card D. (eds.) *Handbook of Labor Economics*, Elsevier, Amsterdam, 2943-2984.

Ulku H (2004) "R&D Innovation and Economic Growth: An Empirical Analysis", IMF Working Paper 185.

Vamvakidis A. (2002) "How Robust is the Growth-Openness Connection? Historical Evidence" *Journal of Economic Growth*, 7, 57-80.

Zak P. and Knack S. (2001) "Trust and growth" *The Economic Journal*, 111, 295-32.